

Особливості політичної свідомості та проявів громадянської ідентичності учасників навчально-виховного процесу

Пашков Володимир Васильович, к. ф. н, доц., ректор Комунального закладу «Запорізький обласний інститут післядипломної педагогічної освіти» Запорізької обласної ради (Україна)

Мальований Микола Михайлович, к. ф. н, доц., завідувач кафедри теорії та методики виховання Комунального закладу «Запорізький обласний інститут післядипломної педагогічної освіти» Запорізької обласної ради (Україна)

Арабаджисв Дмитро Юрійович, к. політ. н, доц., співробітник Міжвузівського дослідного центру «Політика і освіта» Комунального закладу «Запорізький обласний інститут післядипломної педагогічної освіти» Запорізької обласної ради (Україна)

Мяло Павло Іванович, к. і. н, співробітник Міжвузівського дослідного центру «Політика і освіта» Комунального закладу «Запорізький обласний інститут післядипломної педагогічної освіти» Запорізької обласної ради (Україна)

Богомолова Наталя Миколаївна, магістр державного управління, співробітник Міжвузівського дослідного центру «Політика і освіта» Комунального закладу «Запорізький обласний інститут післядипломної педагогічної освіти» Запорізької обласної ради (Україна)

У статті аналізуються особливості становлення, розвитку і функціонування політичної свідомості та громадянської ідентичності учасників навчально-виховного процесу, як чинника формування громадянськості в сучасному суспільстві.

В статье анализируются особенности становления, развития и функционирования политического сознания и гражданской идентичности участников учебно-воспитательного процесса, как фактора формирования гражданственности в современном обществе.

The paper analyzes the features of the formation, development and functioning of political awareness and civic identity of members of the educational process as a factor in the development of citizenship in modern society

Ключові слова: громадянин, громадянство, громадянськість, етнічна свідомість, національна свідомість, ідентичність. учасники навчально-виховного процесу.

Ключевые слова: гражданин, гражданство, гражданственность, этническое сознание, национальное сознание, идентичность, участники учебно-воспитательного процесса.

Key words: citizen, nationality, citizenship, ethnic consciousness, national consciousness, identity. participants in the educational process.

Актуальність теми. Актуальність проблеми формування політичної свідомості української молоді визначається сьогоденними особливостями суспільно-політичного життя, які включають в себе необхідність розбудови правової держави, утвердження демократичних ідеалів та цінностей, обґрунтування і розвитку національної ідеї. Вирішення цих завдань залежить від рівня сформованості політичної сфери суспільства, політичної культури її громадян. Тому політичні знання і високий рівень політичної культури потрібні кожному громадянину України у тому числі й студентській молоді.

Постановка проблеми. Учнівська молодь традиційно є однією з найбільш соціально активних та прогресивних верств суспільства, політичні погляди якої закладають підґрунтя для перспективного аналізу політичної культури та свідомості суспільства. Тому дослідження рівня політичної свідомості цієї соціальної групи сьогодні є вкрай важливим і актуальним в регіональному та загальнодержавному аспектах. Вивчення політичної обізнаності одного з родових суб'єктів освітнього процесу є базовим підґрунтям для подальших наукових досліджень щодо прогнозування результатів політики держави та її інститутів у сфері освіти, рішень та діяльності політичних партій, громадських об'єднань на формування громадянської ідентичності учасників навчально-виховного процесу.

Мета статті полягає у виявленні та аналізі особливостей становлення, розвитку і функціонування політичної свідомості та громадянської ідентичності учасників навчально-виховного процесу, як чинника формування громадянськості у сучасному суспільстві.

Постановка мети обумовлює розв'язання таких **завдань**: виявлення змісту та рівня громадсько-політичної активності та визначення каналів впливу політичної соціалізації учасників навчально-виховного процесу; аналіз значення ідентичності в процесі формування політичної свідомості учнівської молоді.

Поняття політичної свідомості та ідентичності досліджувалося як вітчизняними вченими: Л.Нагорна, Ю.Тищенко, С.Горобчишина, Д.Ковриженко, І.Курас, М.Обушний, І.Кресіна, С.Єфремов, В.Степаненко, О.Майборода, Л.Шкляр, О.Олійник, А. Очеретяний, О.Пахльовська, Г.Палій, Р.Додонов, С.Мофа, М.Степико, О.Кіндратець, так й закордонними дослідниками: В.Тишков, Я.Коллар, Б.Андерсен, Е.Сміт.

В той же час компаративними дослідженнями в цій галузі та саме проблемою ідентичності, як чинника формуванні громадянськості, науковці фактично не займалися. В цьому контексті варто згадати наукові розвідки В.Вербець, С.Мітряєва, О.Проскуріна та особливо відзначити наукові розробки В.Циби. Також не можна оминати увагою таких авторів концепції громадянської освіти в Україні як: С.Позняк, О.Пометун, П.Вербицька, О.Войтенко, Ю.Найда, Н.Софій, О.Суслова, Дж.Бетелл, Д.Ройл та ін.

Вирішення визначеної проблеми доцільно розпочати, на нашу думку, з визначення політичної свідомості як умови формування громадянськості учасників навчально-виховного процесу.

Законом України «Про освіту» визначено, що метою освіти є всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, розвиток її талантів, розумових і фізичних здібностей, виховання високих моральних якостей, формування громадян, здатних до свідомого суспільного вибору, збагачення на цій основі інтелектуального, творчого, культурного потенціалу народу, підвищення освітнього рівня народу, забезпечення народного господарства кваліфікованими фахівцями. Основними засадами, на яких

ґрунтується освіта в нашій державі є гуманізм, демократія, національна свідомість, взаємоповага між націями і народами.

Вже формулювання мети освітнього процесу на законодавчому рівні ставить перед нами непросте завдання тлумачення її змісту. Йдеться про розуміння терміну «громадянин» та «громадянство». Енциклопедичний словник з державного управління дає такі варіанти тлумачення терміну «громадянин»: 1) особа, яка на правовій основі належить до постійного населення даної держави, користується її захистом, володіє правоздатністю і наділена сукупністю прав і обов'язків; 2) людина, яка служить батьківщині, народу, турбується про суспільне благо; 3) почесне звання; 4) міський мешканець; 5) член общини чи народу, що перебуває під єдиним управлінням; кожна особа чи людина, яка складає народ, землю, державу; 6) доросла людина, чоловік, а також форма звернення до нього.

За своїм правовим становищем громадяни конкретної держави відрізняються від іноземних громадян і осіб без громадянства, тому що тільки їм належать політичні права та свободи. Отже, **«Громадянство»** - політико-правова належність особи до конкретної держави, у зв'язку з якою на неї поширюються закони цієї держави, виникають її громадянські, політичні та інші права і свободи, можливість її участі в управлінні справами відповідного суспільства чи держави та обов'язки.

Як ми бачимо із другого варіанту терміну «громадянин», він передбачає наявність у людини певного розуміння сутності понять суспільне благо, народ, батьківщина, тобто зумовлює наявність, окрім юридичної складової, певного рівня соціально-філософської рефлексії та політичної грамотності. У зв'язку з цим ми можемо вести розмову про ще одне поняття – **«громадянськість»**, яке, окрім юридичного статусу особи, передбачає і усвідомлення нею своєї ролі і місця у тому суспільному утворенні, в якому вона перебуває. Також перед такою особою можуть постати питання і про ознаки «громадянськості», її складові, питання про те, завдяки сукупності яких факторів, окрім юридичних,

людина може відчувати свою належність до громадянства, тобто ідентифікувати себе як громадянина певного суспільного утворення. При першому ж наближенні до цієї теми ми можемо назвати такі «ідентитети громадянськості» як територія, культура, мова.

Досягнення цієї освітньої мети вимагає від учасників освітнього процесу розуміння сутності таких понять як політика і громадянин, суспільство, демократія, держава, народний суверенітет, політична партія, політична система суспільства, громадянське суспільство тощо. Особливо серйозними повинні бути вимоги до тих представників родового суб'єкту освітнього процесу, від яких безпосередньо залежить формування майбутніх громадян у повному спектрі тлумачення цього поняття, тобто від науково-педагогічних кадрів. Тому дослідження, присвячене проблемі взаємозв'язку політики і освіти, інтегральним компонентом якої є поняття «громадянськості», на нашу думку слід розпочати з аналізу рівня політичної обізнаності родових суб'єктів освітнього процесу на регіональному рівні.

Необхідність чіткого окреслення ідентифікаційного простору в Україні диктується як пізнавальними, так і особливо практичними завданнями. Значення останніх зростає у зв'язку з тим, що процеси самоідентифікації відбуваються в Україні одночасно зі зміною механізмів соціально-економічного регулювання. Новітній етап соціокультурної трансформації у новоствореній державі пов'язаний з істотною модифікацією системи цінностей і моделей політичної поведінки. Нестабільність соціального середовища, ускладнена різнополюсністю зовнішніх орієнтацій, породжує розмитість ідентифікаційних систем та дифузії ідентитетів.

Під ідентичністю прийнято розуміти результат самовизначення людини чи групи у соціальному сенсі, створення "образу – Я" та "образу – Ми", тобто віднесення ними себе до тих чи інших спільнот за віковими, професійними, статевими, територіальними, етнічними, конфесійними чи іншими ознаками. Англійське слово "identity" вживається у значеннях тотожності, справжності й

самобутності. У соціогуманітарних науках пріоритет віддається третьому (самобутності) – ідентичність тут розуміється як сукупність специфічних рис, які виділяють певну спільноту з-поміж інших, і є для окремої особи чи групи підставою для віднесення себе до цієї спільноти. Втім, єдності поглядів у визначенні природи ідентичності не спостерігається. Навколо цього поняття не вщухають гострі дискусії.

«Несумірності» ідентичностей виводяться соціологами із проблематичності чіткого визначення їх місця у сучасній системі соціальних домінант. Семантична двозначність поняття «ідентичність» (яке може означати і самототожність і тотожність чомусь іншому, аналогічність) накладає свій відбиток на характер дискусій, які ведуться навколо «буття ідентичності». Конкурують дві ідеальні моделі продукування ідентичностей. Перша перебуває в руслі есенціалізму і відшукує у будь-якій ідентичності органічно властивий їй сутнісний, автентичний зміст, що виводиться здебільшого з культурного досвіду. Ідентичність визначається як екстракт усього того, що «органічно притаманне» її носієві. Така натуралістичність, з погляду есенціалістів, забезпечує ідентичності інтегральність і цілісність, вирішує проблеми її самолегітимізації і визнання її іншими спільнотам.

Інший, близький до конструктивізму, погляд виходить із заперечення інтегральної, гармонійної ідентичності. Остання розглядається як «рукотворна» категорія, що конструюється у межах конкуруючих дискурсивних практик. У таких трактуваннях ідентичність виступає як «тимчасовий, відносний, незавершений конструкт, що має онтологічний статус проекту або постулату. Це – завжди недосконале знання про себе і ще не досягнуте адекватне визнання іншими».

Сучасні уявлення про роль і місце етнічної і національної ідентичності складаються під впливом конкуруючих трактувань діалектики етносу і нації, природи національної єдності, різних типологій націоналізму. Підвищення мобілізаційної ролі етнічної ідентичності наприкінці XX століття пов'язують із

реакцією суспільної свідомості на форсовану глобалізацію, викривленим відображенням у ній поділу націй на «бідні й багаті», посиленням соціальної конфліктності в умовах перехідних економік, розвитком транспортних комунікацій і засобів зв'язку, що стимулюють консолідацію різних етнічних діаспор.

Міжвузівським дослідним центром «Політика і освіта» ЗОІППО ЗОР восени 2011 року проведено опитування щодо політичної обізнаності учасників навчально-виховного процесу (регіональний аспект). Вибірка склала 414 студентів шести вищих навчальних закладів м.Запоріжжя (студенти різних курсів навчання 21 спеціальності) та 122 педагогічні працівники освітньо-виховних закладів Запорізької області.

Дані, які отримані під час дослідження відобразили наступні тенденції розвитку політичної свідомості родових суб'єктів освітнього процесу регіону:

- трансформація ролі родини в сучасному українському суспільстві, яка зосереджується переважно на виконанні економічних функцій і займає тільки друге місце з великим відривом від мас-медіа 15,5% (студенти) та 12,3% (педпрацівники) у формуванні політичної обізнаності громадянина;

- домінування ЗМІ як основного транслятора політичних цінностей та процесів зумовлює перетворення політики на продукт масової культури, яка на шляху політичної соціалізації все далі відходить від проблемного поля політики до її видовищно-захоплюючого варіанту (студенти та педпрацівники все більше сприймають політику як вибори та політичних лідерів, відбувається «шоуізація» і «шустерізація» політики особливо у свідомості молодих людей;

- частка ВНЗ та інших закладів освіти у процесі політичної соціалізації студентів займає тільки 9,4%, суспільно-наукова література та заклади освіти у процесі політичної соціалізації педпрацівників – 3,3%, що свідчить про гіперболізовану деполітизацію освіти не стільки по відношенню до її сучасних основних суб'єктів (окремих політиків, партій та державних діячів), скільки від

самої сутності політичного життя і процесів, аналізу функціонування сучасної політичної системи України;

- найближче оточення студентства (одногрупники та друзі) тільки на 4,8% впливають на сприйняття молодими людьми політики, а колеги по роботі та друзі тільки на 6,6% визначають сприйняття політики підприємцями, що може свідчити про непопулярність політичних тем в молодіжному та професійному середовищі, перебуванні політичних проблем не на першому місці в процесі студентської та педагогічної комунікації;

- апартійність студентів вдвічі перевищує їх аполітичність, апартійність підприємців перевищує їх аполітичність в дев'ять разів, що зайвий раз підкреслює негативне ставлення родових суб'єктів освітнього процесу саме до політичних партій у проблемному полі політики, кризовий рівень їхнього відчуження від партійного життя;

- на відміну від студентства, підприємці демонструють більш високий рівень розуміння сутності політики як справи управління всіма сферами життєдіяльності суспільства, а не політики у вузькому розумінні: як виборів, партійної діяльності, окремих політиків та вміння вести переговори;

- студенти і педагоги демонструють приблизно однаковий рівень базової політичної грамотності стосовно знань положень Конституції, однак просто шокують дані про те, що тільки 13% освітян та 28% студентів вважають народ джерелом влади в Україні. Це зайвий раз свідчить про слабкі традиції демократичної політичної культури та кризовий стан відчуження громадян від формування та здійснення влади;

- педагогічні працівники краще ніж студенти розуміють специфіку функціонування політичної системи України, особливості її державного устрою та способу організації влади, а також є більшою мірою свідомими членами політичних партій;

- відчуження (з точки зору демократичної політичної традиції) від політичного режиму у педагогічних працівників становить майже 60%, проти майже 30% відчуження у студентів.

Таким чином, дані, отримані Центром на підставі проведеного дослідження політичної обізнаності родових суб'єктів освітнього процесу свідчать про кризовий стан відчуження педагогічних працівників від політичного режиму (типу, характеру влади в країні; сукупності засобів і методів здійснення політичної влади, яка відображає характер взаємовідносин громадянина і держави); від партійного життя; від демократичних засад формування та здійснення влади, розуміння принципів народного суверенітету та істинного народовладдя.

Кризовий стан відчуження від сутності політики у педагогічних працівників Запорізької області ставить під загрозу здійснення у відповідності до діючого законодавства основної мети освіти в Україні - формування громадян, здатних до свідомого суспільного вибору.

Дослідження феномену політичної свідомості родових суб'єктів освітнього процесу створює можливість для подальшого вирішення означеної нами проблеми відносно розгляду особливостей впливу політичної свідомості на громадянської ідентичності.

Проблеми самоідентифікації є важливими для кожного народу, оскільки вони зачіпають смисложиттєві основи його існування. Для України ці проблеми є ще гострішими, бо здобуття незалежності поставило її перед вибором нової ідентичності, такої, яка найліпше сприяла б процесам формування політичної нації співгромадян.

Необхідність чіткого окреслення ідентифікаційного простору в Україні диктується як пізнавальними, так і особливо практичними завданнями. Значення останніх зростає у зв'язку з тим, що процеси самоідентифікації відбуваються в Україні одночасно зі зміною механізмів соціально-економічного регулювання. Новітній етап соціокультурної трансформації у новоствореній

державі пов'язаний з істотною модифікацією системи цінностей і моделей політичної поведінки. Нестабільність соціального середовища, ускладнена різнополюсністю зовнішніх орієнтацій, породжує розмитість ідентифікаційних систем та дифузю ідентитетів.

Під ідентичністю прийнято розуміти результат самовизначення людини чи групи у соціальному сенсі, створення «образу – Я» та «образу – Ми», тобто віднесення ними себе до тих чи інших спільнот за віковими, професійними, статевими, територіальними, етнічними, конфесійними чи іншими ознаками. Англійське слово «identity» вживається у значеннях тотожності, справжності й самобутності. У соціогуманітарних науках пріоритет віддається третьому (самобутності) – ідентичність тут розуміється як сукупність специфічних рис, які виділяють певну спільноту з-поміж інших, і є для окремої особи чи групи підставою для віднесення себе до цієї спільноти. Втім, єдності поглядів у визначенні природи ідентичності не спостерігається. Навколо цього поняття не вщухають гострі дискусії.

Сучасні уявлення про роль і місце етнічної і національної ідентичності неможливо розглянути без посилань на такі сфери її буття, як етнічна та національна, які складаються під впливом конкуруючих трактувань діалектики етносу і нації, природи національної єдності, різних типологій націоналізму.

В поняття етнічної ідентичності вкладаються насамперед спільні уявлення, що виникають внаслідок усвідомлення членами певної етнічної групи спільності походження, культури, мови, традицій, території, історії тощо. Етнічність, як правило, відіграє роль того специфічного, неповторного, що притаманне саме цій спільноті. Її найсуттєвіші характеристики – особливості психологічного складу, характеру, темпераменту – все те, що вкладається в поняття «етнічний стереотип».

Що ж до національної ідентичності, то, порівняно з етнічною, це поняття є більш невизначеним і розмитим. Її найголовнішими рисами є історична територія, спільні міфи та історична пам'ять, спільна культура, єдині юридичні

права та обов'язки для всіх членів, спільна економіка. Поняття національної ідентичності передбачає насамперед самотність, історичну індивідуальність, наявність популярної в масах національної ідеї. Національна ідентичність може химерно поєднуватися з іншими різновидами ідентичностей – класовою, релігійною, етнічною, а її ідеологія – хамелеоноподібно перетворюватися на інші ідеологічні різновиди: лібералізм, фашизм, комунізм.

Якщо етнічна ідентичність ґрунтується на певній системі об'єктивних ідентифікацій – расових, культурних, психологічних (антропологічний тип, мова, релігійні догмати, традиційна обрядовість), то конституїтивною основою національної ідентичності виступають ознаки, значно менш «відчутні на дотик» – свідомість, політична воля, громадянство.

До речі, уявлення, ніби етнічно орієнтована ідентичність обов'язково має бути домінантою в ідентифікаційній системі, належить до числа суб'єктивістських, найчастіше продиктованих політичною кон'юнктурою. Для більшості людей значно важливішою є індіферентна щодо етнічності соціокультурна ідентифікація, в основі якої не суто національна, але й громадська, професійна, станова, релігійна компоненти. Саме у цьому слід бачити головну причину того, що тлумачення національної ідеї як суто етнічної не знаходить масової підтримки в Україні.

Варто при цьому зауважити, що етнічність, етнічна ідентичність нікуди не зникають, «не розчиняються» в громадянськості.

Вивчення феномену політичної та громадянської ідентичності студентів відкриває перед нами такі перспективи подальших розвідок: дослідження громадянської та політичної ідентичності педагогічних працівників з метою з'ясування проблемного поля формування громадянина у сучасному освітньо-політичному просторі.

Висновки. Підводячи підсумки щодо визначення особливостей становлення, розвитку і функціонування політичної свідомості та громадянської ідентичності учасників навчально-виховного процесу, як

чинника формування громадянськості у сучасному суспільстві, автори дійшли до наступних висновків:

1) подальше зростання тенденції аполітичності учасників навчально-виховного процесу може призвести до вкрай негативних наслідків для формування громадянськості, обумовлених такими явищами як абсентеїзм, байдужість до процесів державотворення та управління всіма сферами життєдіяльності суспільства і призводитиме до подальшого відчуження людини у суспільно-політичній сфері.

2) розуміння сутності політики учасниками навчально-виховного процесу тільки наполовину зводиться до комплексу управління всіма сферами життєдіяльності суспільства, а половина розуміє її як виборчий процес, політичні партії та їх лідерів, дипломатію.

3) досить високим є рівень відчуження учасників навчально-виховного процесу від політичної реальності, що виявляється в особливостях сприйняття партійної системи та політичного режиму в Україні.

4) домінування ЗМІ серед каналів політичної соціалізації зумовлює такі чинники формування громадянськості учасників навчально-виховного процесу як: трансформація ролі родини, перетворення політики на шоу, продукт масової культури;

5) визнаючи те, що етнічна та національна ідентичність є підґрунтям формування громадянської ідентичності особистості, в той же час наполягаємо, що саме остання є своєрідною квінтесенцією ідентичності громадянина як основного суб'єкта державотворення в Україні. Тому в Конституції України при визначенні українського народу як носія суверенітету та єдиного джерела влади статус громадянина є базовим.

Список літератури

1. Закон України «Про політичні партії». [Електронний ресурс] – Режим доступу: // <http://zakon2.rada.gov.ua/>

2. Закон України «Про об'єднання громадян». [Електронний ресурс] – Режим доступу: // <http://zakon2.rada.gov.ua/>

3. Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні». [Електронний ресурс] – Режим доступу: // <http://zakon2.rada.gov.ua/>
 4. Закон України «Про місцеві державні адміністрації». [Електронний ресурс] – Режим доступу: // <http://zakon2.rada.gov.ua/>
 5. Конституція України. [Електронний ресурс] – Режим доступу: // <http://zakon2.rada.gov.ua/>
 6. Енциклопедичний словник з державного управління / уклад. : Ю.П. Сурмін, В.Д. Бакуменко, А.М. Михненко та ін.; за ред. Ю.В. Ковбасюка, В.П. Трощинського, Ю. П. Сурміна. – К. : НАДУ, 2010. – 820 с. – ISBN 978-966-619-279-3.
 7. Малиновський В.Я. Словник термінів і понять з державного управління. / К.: Центр сприяння інституційному розвитку державної служби, 2005 / 254 с.
 8. Мала енциклопедія етнодержавознавства / НАН України. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького; Редкол: Ю. І. Римаренко (відп. ред.) та ін. – К.: Довіра; Генеза, 1996, с. 694.
-